

Työkykyä ylläpitävä kuntoutus saa monia merkityksiä

Minna Ylilahti

Kaiken kuntoutustoiminnan yleisinä, humaanina tavoitteina on lisätä yksilön kokemaa henkilökohtaista hyvää, hyvinvointia ja onnellisuutta. Toisaalta kuntoutuksen on tarkoitus toimia yhtenä yhteiskunnan sääntelyjärjestelmänä. Työikäisten kuntoutuksen tavoitteena on ylläpitää ja parantaa kuntoutujan työkykyä ja kuntoa. Nyky-yhteiskunta tarvitsee työkykyisiä ihmisiä ja terveitä vanhoja ihmisiä. Tutkimuksessani olen lähestynyt Aslak- ja Tyk- kuntoutusta, jotka ovat työkykyä ylläpitävää kuntoutusta. Tavoitteenani oli pohtia sitä, mikä ja millainen varhaiskuntoutuksen sisältö ja arki on sekä kuntoutujan että kuntoutustyöntekijän näkökulmista käsin. Hahmottelin sitä, millaisia merkityksiä ihmiset antavat kuntoutukselle ja omalle toiminnalleen kuntoutuksen lähtökohdista. Pohdin, mitä tarkoittaa olla kuntoutuksessa ja toisaalta työskennellä kuntoutujien kanssa. Tämä tutkimus lähti liikkeelle kuntoutumis- ja liikuntasäätiö Peurungan ja Jyväskylän yliopiston välisen yhteistyöhankkeen kautta. Väitöskirjahankkeeni tavoitteena oli tuottaa uudenlaista tietoa kuntoutuksen kentästä muutoin niin erityyppisiin kuntoutuksen tutkimusorientaatioihin nähden. Kentällä ammattilaiset ja asiantuntijatkin halusivat kuulla ihmisten tarinoita.

Työikäisten, ja laajasti ajateltuna ikään-tyvien ihmisten, kuntoutus on hyvin ajankohtainen asia. Se on tullut jatkuvasti ajankohtaisemmaksi ja puhutummaksi verrattuna siihen ajankohtaan, kun aloitin tutkimukseni tekemisen. Nykyiseen hallitusoh-

jelmaan on kirjattu työurien pidentäminen (Valtioneuvoston kanslia 2011). Työikäisten kuntoutusta on ajateltu keinona työurien pidentämiseen yhdessä muiden toimien ohella. Hallitusohjelmassa todetaan kuinka kuntoutuksen kohdentumista ja ajoittumista tulisi tarkastella kuntoutujan näkökulmasta käsin.

Kuntoutusta on monentasoista ja monenlaista. Eräs tapa on erotella lääkinällinen, ammatillinen, sosiaalinen ja kasvatuksellinen kuntoutus toisistaan (Järvikoski & Härkäpää 2011). Aslak -kuntoutus on ammatillisesti syvennettyä lääketieteellistä kuntoutusta ja Tyk -kuntoutus on lakisäätteistä ammatillista kuntoutusta. Kuntoutus toteutetaan työpaikan, työterveyshuollon, kuntoutuksen palvelujen tuottajan ja Kelan yhteistyönä. Tutkimani kuntoutus toteutettiin ryhmämuotoisena laitostuntoutuksena. Kuntoutuksen sisältö perustuu terveyden edistämisen, yksilön elämänhallinnan tukemisen ja työ- ja toimintakyvyn paranemista tavoitteleviin ratkaisuihin (esim. Kela 2012). Kuntoutus keskittyy siis terveyteen, oikeaan ravitsemukseen, fyysiseen aktiivointiin ja psykososiaaliseen ohjaukseen. Se sisältää myös ammatillisen ulottuvuuden, joka tarkoittaa työelämän käsittelemistä. Pääpaino on terveyden ja etenkin fyysisen toimintakyvyn edistämisessä ja ylläpitämisessä. Kuntoutujan kannalta kuntoutus koostuu laitosjaksoista sekä kotona tehtävästä työskentelystä. Kuntoutuminen on yksilön oma, henkilökohtainen prosessi. Laitosjaksojen on tarkoitus tukea tätä tavoitetta.

Kuntoutuksesta on puhuttu viime aikoina etenkin tuloksellisuuden näkökulmasta. Väliajoin julkisuuteen nousee tutkimuksia ja tutkimuksia kommentoivia puheenvuoroja kuntoutuksen luonteesta ja etenkin sen tuloksellisuudesta ja tehokkuudesta (Turja 2007; Saltyvhev ym., 2012; Saltychev 2012). Esimerkkinä viimeisimmistä Valtiontalouden tarkastusviraston raportti (2013), jossa tarkasteltiin Aslak- ja Tyk -kuntoutusta. Raportissa kerrotaan, että työkykyä ylläpitävä kuntoutus maksaa valtiolle kansantalouden tasolla 170 miljoonaa vuodessa. Etenkin Aslak-kuntoutuksen tuloksellisuus, eli yhteiskunnan panosten suhde tulokseen, on tutkimuksissa asetettu todettu kyseenalaiseksi. Yleensä jonkinlaisena vastaiskuna näille tuloksille esitetään epäily kritiikkien perusteista. Kuntoutuksen tuloksia koskeva tieto kyseenalaistaa kuntoutuksen mutta kysyttäessä kuntoutujilta, he yleensä määrittelevät kuntoutuksen vähintään positiiviseksi asiaksi ja kokevat sen elämänsä kannalta tärkeäksi (ks. esim. Rissanen & Ihalainen 2009; Tirkkonen, Rasimus & Kero 2011). Toisaalta työikäisten kuntoutuksesta ei tiedetä esimerkiksi sitä, ohjautuvatko ihmiset tarpeitaan vastaaviin kuntoutusmuotoihin (Pekkonen 2010).

Tämä herättää kysymyksen siitä, mitä kuntoutuksessa oikeastaan tapahtuu. Tutkijana ajattelen, että kuntoutuksen tuloksellisuutta on tarkasteltu yksipuolisesti. Yhtäältä olisi hyväksyttävä, että joihinkin tärkeisiin tavoitteisiin varhaiskuntoutus ei juuri vaikuta. Kuntoutusta tulisi tutkia monipuolisemmin ja monitieteisemmin. Toisaalta tiedon saaminen on hidasta: se edellyttää tarpeeksi pitkiä seuranta-aikoja. Yhteiskuntatieteilijät ovat todenneet, että on hankala sanoa sitä, mikä osuus kuntoutuksella lopulta on yksilön elämässä ja miten kuntoutus on vaikuttanut erilaisiin kehityskulkuihin. Tutkijana tiedän, että kuntoutujatkaan eivät välttämättä osaa eritellä näitä asioita eivätkä liitä vaikutuksia nimenomaan kuntoutuksen aikaansaamiksi asioiksi. Voin todeta, että ihmisen elämä on haastava paketti. Epäilen, voiko kuntoutus

toimenpiteenä suhtautua yksilöön niin intensiivisesti ja kokonaisvaltaisesti, että kuntoutujan asiat ratkeaisivat tällä yhdellä toimenpiteellä.

Kuntoutukselle on asetettu vuosien varrella melko suuria odotuksia ja tehtäviä. 1950-luvulla muotoutumaan alkanut suomalainen kuntoutus, käytäntö ja ajattelu perustuivat sotavammojen eli fyysisten ongelmien hoitamiseen (Mäkitalo, Suikkanen, Ylisassi & Linnakangas 2008). Kontrastina tälle funktiolle kuntoutukselta odotetaan nykyään monia asioita, jotka toisaalta liittyvät ruumiin kuntoon ja toisaalta suuriin, sosiaalisesti merkittäviin kokonaisuuksiin. Nykyisessä kuntoutusretoriikassa puhutaan yksilön valtaistumisesta kuntoutuksen kautta ja sen avulla. Kuntoutusta pyritään limittämään kokonaisvaltaisesti ihmisen elämään sekä liikkumaan yksilökohtaisuudesta ja yksilöön keskittyvän vajavaisuuden tarkastelusta kohti yhteisöjä ja kuntoutujan omia elämänpiirejä (Järvikoski & Härkäpää 2011; Suikkanen & Lindh 2012). On alettu kysyä, mitä vajavuus on ja onko vajavuus yksilön ominaisuus vai yhteiskunnan määritelmien tuotosta (Barnes, Mercer & Shakespeare 2003).

Esimerkiksi varhaiskuntoutus perustuu yhtäältä sellaiselle riskiajattelulle (Ward & Shadd 2007), jossa tiettyyn ikävaiheeseen ehtinyt yksilö näyttäytyy mahdollisena ongelmien kantajana, jonka terveys ja toimintakyky ovat uhattuna. Terveys ja toimintakyky korostuvat poliittisissa ohjelmissa, joissa ihminen määrittyy näiden piirteiden kautta usein taloudelliseksi resurssiksi. Ajallemme onkin tyypillistä se, että ihmisen tulee tuottaa itsensä sopivaksi niin työelämään kuin muillekin yhteiskunnan eri areenoille, itseään ja toimintaansa aktiivisesti tarkkailemalla, kontrolloimalla ja elämänsä konkreettisella haltuun ottamisella. Terveystestä on tullut yksi keskeinen elämässä selviämisen mittapuu. Koska terveys on kuitenkin epämääräinen asia ja käsite, ihminen ei koskaan voi olla varma siitä, milloin hän on tarpeeksi terve ja hyvä. (Bauman 2002.)

Kuntoutusta on kritisoitu kliinisestä asennoitumista kuntoutuksen asiakkaisiin (esim. Ylisassi 2009). Toisaalta on pohdittu sitä, kuinka sosiaaliset ongelmat muotoutuvat tarpeettomasti medikaalisiksi ongelmiksi ja sitä kuinka harmaa alue kuntoutus käytännössä onkaan, kun ihmisten ongelmat tulevat kulloistenkin ammattilaisten tarkasteltavaksi, jotka kuitenkin katsovat ihmistä järjestelmässä omasta näkökulmastaan (Vilkkumaa 2008). Kuntoutusta tutkineena mielestäni näille kritiikeille on perusteita. Kriittisesti ajatellen kuntoutuksen asiakkaan elämä piirtyy tiettyjen järjestelmän kannalta mielekkäiden ulottuvuuksien kautta, jotka valtaosin ovat mitattavia ominaisuuksia tai asioita. Fyysisistä, sosiaalista tai henkistä ei voi kuitenkaan erottaa toisistaan. Tämä piirre tulee kouriintuntuvaksi ihmisten kokemusten ja elämänkiemuroiden kautta. Kuntoutusammattilaiset tietävät esimerkiksi, että vaikka kuntoutujan mitattavissa olevat tulokset paranevat kuntoutuksen kuluessa, ihminen itse saattaa olla ahdistunut ja kokea elämänsä menevän vain huonompaan suuntaan.

Kuntoutuksesta onkin sanottu, että sitä leimaa kuntoutusdiskurssin ja kuntoutuksen käytännön välinen ristiriita (Kokko 2004). Kuntoutusjärjestelmää on luonnehdittu sekavaksi systeemiksi, jossa on monia toimijoita, lakeja ja eri kuntoutusmuotoja (Pulkki 2012). Kuntoutus on konkreettinen keino yhteisöihin ja yhteiskuntaan integroimiseksi (Safilos-Rothschild, 1970; Turner 2001). Kuntoutukselle on määrätty toimintatavat ja tavoitteet, joten voidaan puhua vakiintuneista käytännöistä ja ideoista niiden takana. Yleisesti kuntoutus-käsitteen alle lukeutuu monia toimenpiteitä, ideologioita ja toimintatapoja. Käytännössä kuntoutusta toteuttavat kuntoutuksen ammattilaiset, joilla on siihen soveltuva koulutus ja tiedollinen tausta, mutta varsinaisesti juuri kuntoutusammattilaisia ei kouluteta missään. Kuntoutuksen ideaalisena tuloksena tuntuu olevan jonkinlainen itsetietoinen, fyysisesti terve tai ainakin toimintakykyinen ja kaikin tavoin kompetentti toimija,

yksilö, joka toteuttaa omia elämänprojektejaan, ei aiheuta ongelmia eikä ole liiaksi taakka yhteiskunnalle. Tämä kaikki, ja tässäkin on vain pintaraapaisu, tekee kuntoutuksesta sosiologisesti kiinnostavan tutkimuskohteen.

Habermasia mukailen tiedonintressini on ollut hermeneuttinen eli tavoitteeni oli ymmärtää kuntoutuksen maailmaa ja jaettua kulttuuria. Tarve laadulliselle tutkimusotteelle motivoi minua tutkijana lähestymään kohdettani sellaisista lähtökohdista, jotka mahdollistaisivat monitasoisen analyysin. Tarvittiin sellaista tutkimuksen tekemisen tapaa, jonka kautta inhimillinen kokemus todellisuus välittyisi ja toisi tarkasteltavaksi sellaisiakin harmaita ja marginaalisia alueita, joita voi olla muutoin tutkimuksessa hankala tavoittaa. Ajattelen, että tällaisten erilaisten tai vaihtoehtoisten katsomisen tapojen tai tarkastelun tekeminen on sosiologin tehtävä. Ajattelin myös että moneen suuntaan avautuvan sosiaalisen maailman avaaminen hyödyttäisi kuntoutusta, kuntoutustyötä ja kuntoutujia.

Tutkimus on etnografinen tutkimus, joka hyvin yksinkertaistaen tarkoittaa sitä, että siinä tavoitellaan tiheää kuvausta, kerätyn ja kootun tiedon moninaisuutta, kerrostuneisuutta sekä vaihtelevuutta eri yhteyksissä (ks. Honkasalo 2013). Olen lähestynyt kuntoutusta yhteisöllisenä ja sosiaalisena ilmiönä. Aineistoni koostuu kuntoutujien ja kuntoutustyöntekijöiden haastatteluista sekä kuntoutuslaitoksesta kerätystä havaintoaineistosta. Ajattelin, että kuntoutusta ei voi ymmärtää irrallisena asiana kontekstistaan tai kuntoutuksen kokijoista. Olen ajatellut kuntoutujia ja kuntoutustyöntekijöitä kanssatutkijoina, joiden kanssa olemme yhdessä etsineet kuntoutuksen merkitystä kokemusten ja määritelmien, dialogin, kautta. Tutkiessani ja kirjoittaessani olen pyrkinyt käsitteellistämään juuri niitä asioita, jotka liittyvät työikäisten työkykyä ylläpitävään laituskuntoutukseen ja ovat olennaisia tai problemaattisia juuri sille. Sain kohdata laitoksen ihmisiä, ammattilaisia, jotka kertoivat kuntoutuk-

sen ja kuntoutustyön arjesta. Ammattilaisten kokemusten kautta minulle avautui laajempi näkökulma kuntoutuksen käytäntöön. Kuntoutuksen ammattilaiset ovat nähneet ja kohdanneet satoja Aslak- ja Tyk -kuntoutujia. Pidän heidän kokemuksiansa arvokkaina. Keskustelin kuntoutujien kanssa, olin erilaisen kuntoutujaryhmien mukana ja haastattelin tarkemmin yhtä Aslak- ja yhtä Tyk -ryhmää. Usein sekä minun että haastateltavieni katse kuntoutukseen oli, tai se kehittyi, jos ei kriittiseksi, niin ainakin jollain tapaa arvioivaksi. Katselin kuntoutusta tällaisesta tilasta ja ajallisesta sekä paikallisesta pisteestä.

Kuntoutuslaitoksessa ollaan lopulta vain käymässä. Osa ihmisistä otti kuntoutuksen lomana, irtiottona tai pikadieettinä, kun taas joillekin kuntoutujille laitosteknististä ja kuuntelevista ammattilaisista tuli paikka, jossa kipeät, elämää hankaloittavat asiat sai sanottua ääneen. Kuntoutajat arvostavat kokeilemista, elämyksellisyyttä ja hyvää, inspiroivaa ryhmätyöskentelyä. Jotkut odottavat etupäässä palvelua mukavassa laitosympäristössä. Haastattelemani ihmiset korostivat kuntoutujaryhmän ja sosiaalisten suhteiden merkitystä kuntoutuksessa. Myös itse huomasin erilaisissa kuntoutujaryhmissä vierailtuani, että ryhmän merkityksen ja hengen olevan aivan olennainen asia kuntoutuksessa. Tyypillisessä kuntoutujan tarinassa mainitaan mukava kuntoutujaryhmä ja yhdessä tekeminen. Ryhmä vaikuttaa jäsentensä kuntoutusprosessiin. Ihannetapauksissa kuntoutujaryhmä ja muut sosiaaliset suhteet tuovat lisäarvoa koko kuntoutukseen, mutta aina näin ei tapahdu. Ongelmaiset kuntoutajat tuovat ryhmään myös omat ongelmansa, tunteensa ja ajatuksensa. Kuntoutujien kokemat ensisijaiset elämänongelmat voivat olla monisyisiä ja varsin vaikeitakin. Kuntoutustyön kannalta on haasteellista käsitellä kuntoutusasiakkaita, joiden ongelmiin ei laitostuntoutuksen ja varhaiskuntoutuksen keinoin voi puuttua. Kuntoutujan rooli ei välttämättä ole helppo, ja ammattilaisen on käytännössä varsin haasteellista, jos ei mahdotonta, paneutua

yksittäisten kuntoutujien elämään syvällisesti ja pitkäjänteisesti. Tutkimukseni otsikko, ”Itsestä kiinni”, on tarkoituksellisesti kärkevä. Se viittaa yhtäältä siihen, että kuntoutuksessa oleminen, oman elämän haltuun ottaminen ja elämänhallinta, olisi vain ihmisen itsensä varassa. Näin yksinkertainen asia ei tietenkään ole. Toimimme useiden sosiaalisten ja taloudellisten reunaehtojen ja sattumusten puitteissa. Yksilönvastuu ja yksilön vastuuttaminen tilanteestaan tai fyysisestä tilastaan tulevat usein esiin hyvinvoinnista keskusteltaessa. Toisaalta juuri ennaltaehkäisevä kuntoutus on itsestä kiinni: jo kuntoutukseen hakeutuminen ja sinne lähteminen ovat kiinni yksilöstä. Kaikki eivät halua laitosjaksolle, kuntoutujiksi eivätkä kuntoutukseseen. Voi olla niin, että kuntoutukseseen hakeutuu jo lähtökohtaisesti sellaisia ihmisiä, jotka ovat kiinnostuneita kuntoutuksen tarjoamasta toimintaympäristöstä tai ylipäätään kokevat tarvetta jonkinlaiseen elämänmuutokseen tai sen pohdintaan. Kuntoutus kytkeytyy tähän tarpeeseen. Tutkimuksessani totean, että kuntoutuksen konteksti on yksi mahdollinen itsensä työstämisen areena, mutta se ei suinkaan ole ainoa eikä kuntoutukseseen sitoutuminen ole itsestään selvää.

Laitos on tärkeä tutkimuskohde ja konteksti. Se on instituutio, jossa ihmiset toimivat. On esitetty, että näissä yhteyksissä sekä uudelleen muotoillaan että uudelleen tuotetaan sosiaaliseen elämään vaikuttavia kategorioita (Honkasalo 2008), kuten tässä tutkimuksessani kuntoutujan tilaa ja hyvinvointivaltion ammattilaisuutta. Ymmärtämällä toimijoiden suhdetta instituutioon, ymmärretään yhteisöelämää. Tällainen instituutio on konteksti, jossa yhtäältä toimijuus ja toisaalta rakenne sekoittuvat.

Olisi tärkeää tutkia ja hahmottaa yhteiskunnan ja yhteisöjen tasolla miten yksityisen palvelutuotannon logiikka otetaan julkisen hyvinvointipalvelun tuottamiseen eli mitä seuraa siitä, kun markkinaehtoinen toiminta istutetaan muilla ehdoilla toimineeseen ympäristöön. Mitä tämä tarkoittaa työntekijän,

asiantuntijan ja palvelun asiakkaan kannalta. Kuntoutuslaitokset näyttävät olevan nykyään varsinaisia wellness -keskuksia monine, erikoistuvine toimintoineen. Kyse on laajassa mielessä hyvinvointibisneksistä, jonka laajenemista ja ajankohtaistumista on seurannut lukuisia määriä erityyppisiä yrityksiä, laitoksia, tuotteita, viihdettä ja palveluita. Laitoksessa kuntoutus on vain yksi liiketoimi muiden joukossa. Onkin vaikeaa erottaa sitä, mikä oikeastaan on kuntoutusta ja mikä muuta toimintaa. Kokemuksissa laitoksen eri puolet limittyvät. Tällainen piirre herätti minulle tutkijana kysymyksen siitä, mitä kuntoutus

oikeastaan on. Se ei voi olla vain jotakin tai kaikkea mahdollista ihmisten kokemaa hyvää. Varhaiskuntoutuksella on oikeita, tärkeitä tavoitteita ja toisekseen ihmisillä on oikeita ongelmia.

* * *

Minna Ylilahden sosiologian väitöskirja *Itsestä kiinni. Etnografinen tutkimus työikäisten laitostuntouksesta* tarkastettiin Jyväskylän yliopistossa 13.6. 2013. (Jyväskylä studies in education, psychology and social research 469). Väitöskirja on saatavilla internetosoitteessa: [http://urn.fi/URN: ISBN:978-951-39-5232-7](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5232-7)

Kirjallisuus

- Barnes, C., Mercer, G., & Shakespeare, T. (2003) Exploring Disability. A Sociological Introduction. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2002) Notkea moderni. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, M. (2008) Etnografia terveyden, sairauden ja terveydenhuollon tutkimuksessa. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti (45) 4–17.
- Honkasalo, M. (2013) Kulttuuri ja sairaus etnografisena tutkimuskohteena. Teoksessa. M. Honkasalo & Salmi H. (toim.). Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen Turku: Painosalama Oy. 439–469.
- Järvikoski, A. & Härköpää, K. (2011) Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Kela (2012) Kelan avo- ja laitosmuotoisen kuntoutuksen standardi. Ammatillisesti syvennetyn lääketieteellisen kuntoutuksen (ASLAK) palvelulinja. [online]. <URL: www.kela.fi/documents/10180/12149/aslak_standardi_lop_muut_03032011.pdf.pdf>. Luettu 13.1.2014.
- Kokko, R. (2004) Asiakas kuntoutuksen yhteistyöryhmässä. Institutionaalisen kohtaamisen jännitteitä. Tutkimuksia 72. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Mäkitalo, J., Suikkanen, A., Ylisassi, H. & Linnakangas, R. (2008) Kuntoutus ja työelämä. Teoksessa Rissanen, P., Kallanranta, T., & Suikkanen A. (toim.) Kuntoutus. Helsinki: Duodecim. 522–546.
- Pekkonen, M. (2010) Terveyteen liittyvä elämänlaatu laitostuntoutuksen vaikuttavuuden arvioinnissa. RAND-36 -mittarin soveltuvuus työikäisten laitostuntoutuksen ongelmaprofiilin määrittämiseen ja kuntoutuksen vaikutusten arvioimiseen. Tieteellinen tutkimus ORTONin julkaisusarja A:30, Helsinki: Orton.
- Pulkki, J. (2012) Aluetason kuntoutusjärjestelmä. Rakente, organisaatio ja toiminta palvelujen saatavuuden näkökulmasta. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1170. [online]. <URL: <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8720-0>>. Luettu 15.1.2014.
- Rissanen, P. & Aalto, A. (2002) Yhteenvedo kuntoutuksen vaikuttavuuden arvioinnista. Teoksessa Kannattaako kuntoutus? Asiantuntijakatsaus eräiden kuntoutusmuotojen vaikuttavuudesta. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämisskeskus. Raportteja 267. Saarijärvi: Gummerrus, 1–24.
- Safilos-Rothschild, C. (1970) The Sociology and Social Psychology of Disability and Rehabilitation. New York: Random House.
- Saltychev, M., Laimi, K. & Vahtera, J. (2012) ASLAK-kuntoutuksen vaikuttavuus - systemaattinen kirjallisuuskatsaus. Suomen Lääkärilehti (45), 3303–3308.
- Saltychev, M. (2012) The Effectiveness of Vocationally Oriented Medical Rehabilitation (ASLAK®)

- Amongst Public Sector Employees. *Annales Universitatis Turkuensis D 1007*. [online]. <URL: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4936-6>>. Luettu 15.1.2014.
- Suikkanen, A. & Lindh, J. (2008) Yksilön ja yhteiskunnan vuorovaikutus kuntoutuksessa. Teoksessa P. Rissanen, T. Kallanranta, & A. Suikkanen (toim.). *Kuntoutus*. Helsinki: Duodecim. 63–79.
- Suikkanen, A. & Lindh, J. (2012) Kuntoutuksen tulevaisuudennäkymiä. *Kuntoutus* (2), 50–57.
- Tirkkonen, M., Rasimus, E. & Kero, S. (2011) Terveyden ja hyvinvoinnin kehitys Aslak-kursseilla. *Kuntoutus* (1), 39–44.
- Turja, J. (2009) Ammatillisesti syvennetyn lääketieteellisen kuntoutuksen vaikuttavuus. Kuntoutus osana työpaikan terveyden edistämistä. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis* 797. [online]. <URL: <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7559-7>>. Luettu 15.1.2014.
- Turner, B. (2001) *Disability and the Sociology of Body*. Teoksessa G. Albrecht, K. Seelman & Bury, M. (toim.) *Handbook of Disability Studies*. London: Sage.
- Vilkkumaa, I. (2008) Kuntoutuksen kolme vuosikymmentä. *Kuntoutus* (4) 3–11.
- Valtioneuvoston kanslia (2011) Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma. 22.6.2011. [online]. <URL: <http://valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf/fi.pdf>>. Luettu 15.1.2014.
- Valtionalouden tarkastusvirasto (2013) Tulokellisuustarkastuskertomus. Kuntoutus työurien pidentäjänä. Valtionalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 2/2013. [online]. <URL: www.vtv.fi/files/3447/2_2013_Kuntoutus_tyourien_pidentajana_NETTI.pdf>. Luettu 13.1.2014.
- Ward, T. & Shadd, M. (2007) *Rehabilitation. Beyond The Risk Paradigm*. London: Routledge.
- Ylisassi H. (2009) Kehittävän kuntoutuksen mahdollisuudet. Tutkimus Aslak-kuntoutuksen työkytkennän ja asiakkuuden rakentumisesta. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 226, Helsinki: Helsingin yliopisto.